

LUND UNIVERSITY

Människan och hunden under yngre stenålder : ett förändrat liv.....

Iregren, Elisabeth; Jennbert, Kristina

Published in:

Hundsport : Svenska kennelklubbens tidskrift

2015

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Iregren, E., & Jennbert, K. (2015). Människan och hunden under yngre stenålder : ett förändrat liv..... *Hundsport* : Svenska kennelklubbens tidskrift, (7-8), 53-58.

Total number of authors:

2

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Människan och hunden under yngre stenålder

Ett förändrat liv...

Särtryck ur Svenska Kennelklubbens tidskrift Hundsport nr 7-8 2015

Hunden under forntiden ④

Här fortsätter vår serie i Hundsport om hundens härstamning, historia och roll under forntiden. Tidigare artiklar var publicerade i nummer 3, 4 och 12/2014. Vi berättade om hundens och människans gemensamma förflutna med hjälp av arkeologiska fynd.

För cirka 6 000 år sedan börjar människor bli alltmer bofasta, odla grödor och hålla boskap. De olika arkeologiska fynden visar att folkvandringar skedde och att människor med olika kulturer och livsstil möttes. Kanske var det vänliga möten men säkert fanns även konkurrens mellan olika befolkningsgrupper. Människans ständige följeslagare, hunden, hängde förstås med och fick många fler arbetsuppgifter än tidigare. Att valla boskap och jaga sork till exempel.

TEXT: ELISABETH IREGREN & KRISTINA JENNBERT FOTO: ÖSTERGÖTLANDS MUSEUM (där annat ej anges).

Ungefär så här, som en nutida finsk lapphund, kan många hundar i Skandinavien ha sett ut under yngre stenåldern. Foto Pixabay.

När människan blev bofast följde hunden med... Vallaren, väktaren och sork

När människor blev mer bofasta och började odla och hålla tamboskap fick hunden fler arbetsuppgifter än att assistera vid jakt. Den fick vakta hemmet, jaga sork och möss och valla boskapen. Kanske fick den vakta småbarnen. De vanligaste hundarna tycks ha varit spetsar. (Skolplansch: Boplatser från yngre stenåldern, utgivna av T. Sillasen. Foto Göteborgs stadsmuseum.)

Arkeologer och osteologer har olika stor kunskap om de hundar människorna inom de olika kulturgrupperna hade under yngre stenåldern, men vi ska här berätta vad vi vet. Vi presenterar några spännande hundfynd, som visar att vissa hundar var extra värdefulla och begravdes, medan andra hundar slängdes i soppropar på boplatserna. Vi berättar också om hundens respektive människans kost och hur man använde hundtänder som pärlor.

På den Skandinaviska halvön varierar det arkeologiska materialet under denna tid. Arkeologerna talar om Trattbägarkultur, Gropkeramisk kultur och Stridsyxekultur. Dessa arkeologiska kulturgrupper är betydelsefulla för att kategorisera fynden. Idag menar dock arkeologer att det inte innebär att grupperna var helt olika socialt och kulturellt. Snarare är de ett resultat av regionala och lokala förändringar, där det har skett möten mellan människor som kommer från olika platser inom och utom Skandinavien.

Det sker stora förändringar i hur man använder sina hundar och hur man ser på dem. Borta är den typ av hundbegravningar som vi lärt känna tidigare. Hundar förekommer visserligen i människogravar men är inte så vanliga. Hundar äts inte vad vi vet.

Nya arbetsuppgifter

Nu ser vi helt däremot andra roller för oss och våra kompanjoner. Hundarna får nya arbetsuppgifter i familj och samhälle i förhållande till tidigare perioder. Jakhundar är fortfarande viktiga, men säkerligen har hundar fångat möss och sork, som annars nallar av den säd människor lagrat. Tänk på dagens små, kvicka terriers eller dansk-svensk gårdshund.

Under den här tiden hade man också nytta av vallhundar, eftersom människor börjat hålla sig med boskap. Får, get, svin och nötkreatur togs in till den Skandinaviska halvön för ungefär 5000 år sedan. Människor som hade boskap med sig kan ha bosatt sig på den Skandinaviska

YNGRE STENÅLDER I SKANDINAVIEN

Tidsperioden omkring 4000 -1800 f Kr kallas för den yngre stenåldern. Då skedde stora förändringar för människorna i södra och mellersta Skandinavien – de började odla marken och hålla tamboskap. Med enkla redskap var det svårt att bruka tyngre jordar så man odlade tidiga sorter av vete på lätta sandjordar. Ända var jakt och insamling den viktigaste försörjningen för många människor. ända fram till medeltidens slut.

Kulturgrupperna

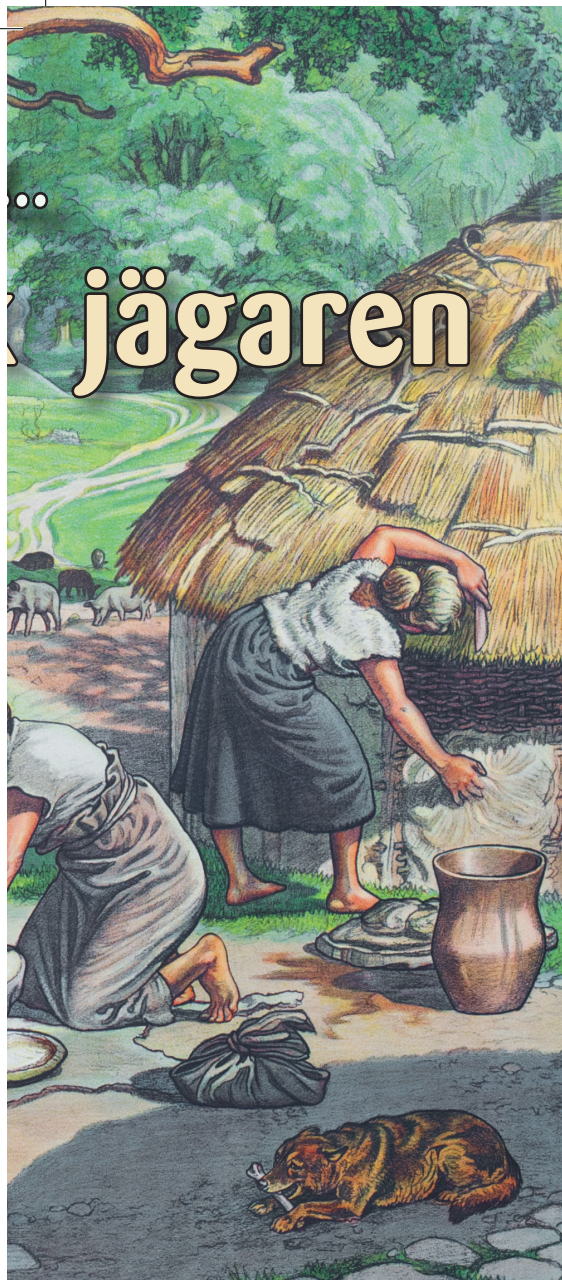
Under den här tiden benämnes *Trattbägarkulturen*, den *Gropkeramiska kulturen* och *Stridsyxekulturen*. Till grupperna har arkeologerna kunnat knyta olika typer av föremål och gravar. Man antar att dessa grupper delvis hade olika levnadssätt och sätt att försörja sig på.

Under yngre stenåldern förändrades sättet att begrava sina döda. Man började att bygga stenkamrargravar, så kallade megalitgravar (från grekiskan mega = stor och lithos=sten).

Istid

10000 f.Kr.

Hur såg stenålderns hundar ut?

Nutida lapphund som vallar renar. Lapphundar fanns självfallet inte under yngre stenålder. Men hundar av ungefär den storleken och av spetshundstyp existerade, som till exempel på boplatser i Korsnäs.

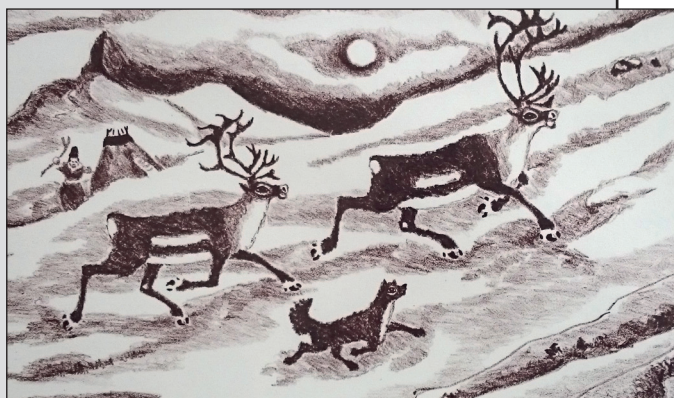

Bild av den kände samiske konstnären Lars Pirak från Jokkmokk. Fotot har ställts till förfogande av Gaaltje, Sydsamiskt kulturcentrum, Östersund.

halvön. Djuren kan också ha kommit hit genom gåvoutbyten mellan människor, kanske som gåvor i samband med äktenskapsallianser eller för att allmänt skapa goda relationer. Men det vet vi ännu ganska litet om.

Även uttrycket för vår samhörighet med hundarna förändras. Det förekommer till exempel inga särskilda hundgravar under yngre stenålder. Däremot påträffar vi ibland hundar i människornas gravar liksom i depositioner och jordlager på bosättningar.

Kosten visar samhörigheten

Ett sätt att se hundens relation till människan är att undersöka vad hundar åt. Hade de en kost som liknar människornas? Om hunden äter det människan äter betyder det att de ingår i samma hushåll och delar kostvanor.

Ett mindre antal analyser av hundarnas kost har utförts. De antyder att hundarna i inlandet var beroende av marina födoämnen. Men det förekommer så få hundben att vi inte vet mycket om hundarnas storlek eller typ.

Den gropkeramiska boplatser Västerbjers på Gotland med sina gravar har länge varit viktig inom den arkeologiska forskningen. Många hundskelett har också påträffats. För att klargöra kosten hos djur och människor studerar man hur ämnena kol och kväve förekommer i benmaterialet. Man ser hur olika djurarter ligger på olika nämnivåer, det beror på vad som ingår i deras föda. Betande djur ligger på låg kvävenivå medan rovdjur och människor ligger högt.

Åtta hundar från boplatserna testades och de kan delas in i två grupper. Den ena visar sig ha levt på samma kost som boplatsernas människor men med en lägre andel protein i sin föda. De var troligen hundar som var knutna till individer, familjer eller kanske jaktlag. De utfodrades av människor eller hade åtminstone tillgång till deras mat- och slaktavfall.

Vallning, ett jaktbeteende

Man brukar säga att vallning är en vidareutveckling av ett jaktbeteende. Ibland berättades bland samer att de bästa vallhundarna var så pass skarpa att de tog en och annan renkalv. Men detta fördrögs eftersom de gjorde sig så nyttiga i de flesta situationer. Ibland gäller det också att skapa en relation mellan boskapen och hundarna. Vi har hört berättas från fårbönder i Norge att vallhundarna, från när de var valpar, brukade få sova bland fåren.

Andra tänkbare arbetsuppgifter för hunden under yngre stenålder

- spåra, ställa, driva och apportera
- vakta att valla våra nya betesdjur
- värna hushållet och dess invånare
- transportera som drag- eller lasthund
- fånga sork och möss

ARKEOLOGI

Arkeologi är ett tvärvetenskapligt ämne, som studerar människor och samhällen från istid till vår egen tid. Arkeologi är en tolkande vetenskap som utifrån kvarlämnade spår visar människans långa historia. Vi studerar hur människan på olika sätt kommit att påverka och låtit sig påverkas av naturens förändringar, möten med andra människor och ansvaret att ta hand om sina närmaste; både människor och djur.

OSTEOLOGI

Ordet osteologi betyder läran om ben (skelett). Inom arkeologin talar vi om Historisk osteologi. Då menar vi en vetenskap som studerar kranier och skelett i arkeologiskt sammanhang. Vi undersöker benfynd från alla perioder, från stenålder till historisk tid. I Sverige arbetar osteologer med både människor och djur – däggdjur, fågel och fisk. Benfynden kan komma såväl från gravar och depositioner som från boplatser (matavfall).

Cirka 4000 år f Kr, vid den yngre stenålderns början, gick kustlinjen betydligt längre in i landet än idag (se streckad linje). I och med att landet höjde sig kom små öar och kobbar upp längs östersjökusten där människor bosatte sig, fiskade och jagade säl, åtminstone sommardid.

Karta Åsa Lundström.

Barnet låg hos hunden

År 1953 grävdes en mycket ovanlig grav ut av arkeologer vid Bergsvägen i Linköping. Graven är 4 500 år gammal. Graven var placerad på en bosättning och innehöll fyra individer. En hund, två vuxna människor och ett litet barn har gravlagts intill varandra.

I graven har först en äldre hund begravits. Den tycks vila huvudet mot en större sten. Hunden ligger bakom kvinnans rygg och bildar tillsammans med ett spädbarn en egen enhet. Om de båda hör samman med någon av de vuxna, så är det kvinnan. Hunden har sannolikt dödats genom ett slag på huvudet. Hunden har sjukliga förändringar, artrit, framför allt i armbågslederna. Den har sannolikt varit mycket uppskattad, eftersom den fått leva ganska länge med sina problem innan den fick somna in.

Barnet låg hos hunden

Hunden ligger på sidan i en båge som liksom omsluter det späda barnet. Läget av spädbarnet kan man tycka är anmärkningsvärt. Barnet har inte lagts hos mannen eller kvinnan; det har lagts intill den mjuka, varma hunden. Vi vet inte vilken relation som människorna – eller hunden – hade till varandra. DNA-undersökningar kan kanske klarlägga släktskapen längre fram. Barnets placering visar tydligt det förtroende man hade för husdjuren, att hundar hade ett gott temperament och troligen att hunden skulle både värma och värna barn och andra medlemmar av storfamiljen.

Två unga vuxna har därefter lagts i östvästlig riktning med fötterna mot varandra. Kvinnan har begravts före mannen. Vid gravläggningen har de fått många och värdefulla föremål med sig, bland annat yxor, kastträ och dolk av horn. Individerna är placerade nära varandra och mannens ben ligger ovanpå kvinnans ena fot. Det tycks alltså finnas en koppling mellan dem. Kvinnans har även fått en liten påse med sig. Den innehöll bennål, pryl, bärnstenspärla, två bäverkäkar och ett flintspån. Påsen har hamnat ovanpå hundens svans. Däremot går det inte att avgöra i vilken fas av begravningen som spädbarnet kommer i jorden.

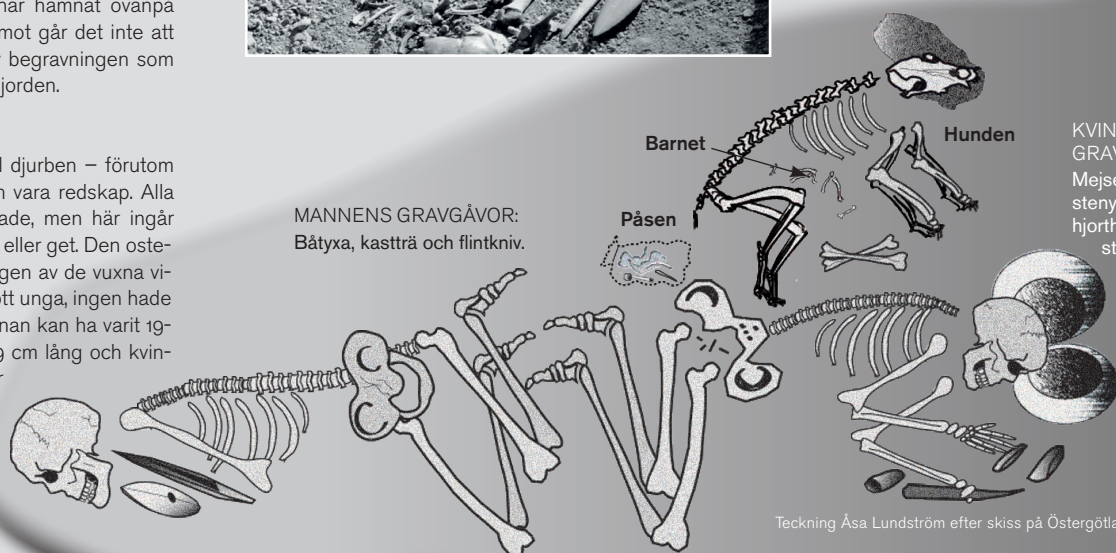
Båda dog unga

I graven ligger en del djurben – förutom bäverkäkarna. De kan vara redskap. Alla ben är inte identifierade, men här ingår exempelvis ben av får eller get. Den osteologiska undersökningen av de vuxna visar att de båda har dött unga, ingen hade nått 25 års ålder, kvinnan kan ha varit 19-20 år. Mannen var 179 cm lång och kvinnan 166 cm. De var alltså högvuxna. Barnet var minst tre månader gammalt då det dog.

Rekonstruktion av människorna och hunden från graven i Linköping, Östergötlands museum. Vad de eventuellt hade för relation eller släktskap med varandra i livet vet vi ännu inget säkert om. Dockorna är gjorda av dockmakaren Oscar Nilsson med utgångspunkt från skeletten. Eftersom det inte finns några bevarade kläder från stenåldern i Sverige så är dockornas kläder uppsydda av Lena Dahnsjö efter de enda bevarade kläderna från samma tid, nämligen Ismannens, som hittades i alperna. Hunden är av spetstyp. Foto Östergötlands museum.

Bland många små saker i graven fanns ett par kopparspiraler. Det är de äldsta kopparföremålen som hittats i Norden. Föremålen har antagligen kommit hit från södra Europa vilket visar att man hade kontakter med kontinenten.

MANNENS GRAVGÄVOR:
Båtyxa, kastträ och flintkniv.

KVINNANS GRAVGÄVOR:
Mejsel, flintyxa, stenyxa, dolk av hjorthorn, krukor av stridsyxekulturens typ, påse med bäverkäkar, bennål, bärnstenspärla och flintspån.

Teckning Åsa Lundström efter skiss på Östergötlands museum.

➤ Analyserna visar dock att hundarna aldrig fick vara med vid sällskapet. Den kemiska analysen bevisar att de varken gavs, eller kunde sno åt sig, delar av sälar.

Stenålderns "gatuhundar"?

En annan grupp hundar i Västerbjers visar sig ha levt på en helt annan kost. De har ätit mycket mer marin föda än vad människorna gjort. Det var samma bild som vi fick av hundarna från boplatsen i Korsnäs söder om Stockholm. Dessa hundar sökte sannolikt sin egen mat längs stränderna vid boplatsen. Men vilken relation hade de hundarna till människorna? Var de kringströvande hundar? Eller halvtama hundar som ingen "ägde" och ingen hade ansvar för?

En alternativ förklaring kan vara att hela hundgruppen utfodrades av människorna. I så fall kanske de sistnämnda hundarna hade låg rang och därför fick stå tillbaka för dominerande individer som åt först. Rent biologiskt ingick de dock alla i hundpopulationen på platsen.

Tidig hundavel

Vi vet heller inte om människan hade kontroll över reproduktionen av hundarna vid denna tid, men det är troligt.

När det gäller avel eller åtminstone urval, så kan man resonera på följande sätt: Sannolikt har man valt ut de minst aggressiva och mest tillgängliga valparna i en kull. Detta är enklare än att välja föräldrar – som vi gör i husdjursavel idag. Övriga valpar har man kanske haft ihjäl. Urvalet innebär att man på sikt förändrar temperamentet och hundarnas möjligheter för anknytning till människor. Kanske tog man också tillvara särskilda mutationer när de dök upp genom tillfälligheter. Man kan ha valt att spara en speciell valp med stubbsvans eller en valp med förkortade ben (chondrodstrofi).

Hundar i gånggrifter

Under yngre stenålder förekommer det vi arkeologer kallar stenkammargravar eller gånggrifter. De är monumentala gravar, som är

I en nedgrävning låg en underkäke av människa och en skalle av en hund, utan underkäke, tillsammans. Kåkar från både människor och djur anses vara symboladdade. (Bearbetad bild från arkeologisk rapport Kim Aaris-Sørensen 1978.)

konstruerade av stora stenblock. Där har fler döda människor placerats igen och igen vid upprepade begravningar.

I några gravar från Västsverige hittas få hundben bland andra ben av husdjur och vilt. Ett litet antal analyser av hundarnas kost har utförts. Dessa antyder att hundarna i inlandet var beroende av marina födoämnen. Men det förekommer så få hundben att vi inte vet mycket om hundarnas storlek, grovlek eller typ. De flesta benfynden stammar självfallet från människorna, som vi bedömer har varit släkt med varandra.

Hund och människa i samma grav

Korsnäsboplatsen ligger i Södermanland. Bosättningen har undersökts vid flera tillfällen. Människorna jagade säl och vildsvin och fiskade. Andra däggdjur och fågel ingick i

kosten. Hunden var det enda tamdjuret på denna cirka 4 200-4 500 år gamla boplats.

Den osteologiska analysen av ben och tänder visar att det på boplatsen fanns hundar av två olika storlekar. Den ena gruppen var ungefär så stor som en nutida större grönländshund, som är cirka 60 cm i mankhöjd. Den mindre var av lapphundsstorlek, cirka 45 cm över manken. Det är en sådan som placerats i graven. Skallen avslöjar att den hunden var spetsliknande, eftersom den har en pannavsats, s.k. stop. Det är en ung individ med oslitna tänder. Osteologen har uppskattat att det finns spridda delar av sju hundar bevarade på bosättningen.

Benprover från både människa och hund från Korsnäs har analyserats kemiskt. De visar att båda arterna levde på en övervägande marin kost. Men hundarna åt inte samma födoämnen som människorna. Människorna konsumerade mycket säl och större fiskar som torsk och gädda. Vildsvin var ett särskilt viktigt bytesdjur.

Hundarna fick däremot nöja sig med småfisk, som strömming, abborre samt sjöfågel, som till exempel svärta. Troligen sökte hundarna sin egen föda längs stränderna där de hittade fiskrens, ilandflutna fiskar och döda sjöfåglar. Fyra hundar har undersökts och proven visar att de i stort sett ätit mer eller mindre samma kost.

Två gravlagda kompanjoner?

En nedgrävning som var fylld med organiskt material innehöll en underkäke av människa och en skalle av en hund – utan underkäke (se bild ovan). De låg tillsammans. Detta är delar av kroppen som är mycket speciella och symboladdade. Hur kan detta fynd förklaras? Varför ligger människa och hund på detta sätt? Är de avsiktligt deponerade tillsammans?

Ja, det tror vi absolut att de är. Vi uppfattar detta som en grav – om än ganska speciell. Där

Hunden i graven från Linköping var ganska stor och av spetstyp. Den var gammal och hade sjukliga åldersförändringar, artrit. De små benen mellan hundens bakben och revben härrör från spädbarnet.

Tänder som smycke och instrument

Man sydde fast tänder av hund på dräkter, kanske för att de skulle rassla. Teckning Åsa Lundström. Foto Pixabay.

Hos män, kvinnor och barn applicerades pärlor av tänder av djur på dräkterna under både äldre och yngre stenålder. Genomborrade hörntänder eller framtänder användes. Ofta fästes de vid dräktens nedre kant och de satt således i höjd med lår eller knä. Ibland kan vi förstå att de ursprungligen suttit i flera rader ovanför varandra. Under äldre stenålder förekommer främst dekorationer av vildsvin,

kronhjort, älg och någon enstaka gång uroxe. De är skogens djur. Däremot hittar vi inte hundtänder använda på detta sätt. Men under yngre stenålder ser vi alltså här en ytterligare användning av hund; bland tandpärlor av rovdjur som räv och säl förekommer hunden.

Ett exempel är från platsen Ajvide på Gotland. I en väl undersökt grav har en ung (19-20) kvinna begravts för cirka 4 600 år sedan. Centralt fram till på kvinnans dräkt har tänder

av hund, säl och räv placerats. Det har tolkats som att man ville ha de största tänderna i mitten, men läget kan också ha andra bakomliggande orsaker. Tänderna var vackra dekorationer men hade sannolikt också en symbolisk mening för människorna. Experiment med nutida tandpärlor har visat att tänderna syddes fast individuellt, men i rader. De har kunnat röra sig, skava mot varandra och rassla. De har därför tolkats som ett

ackompanjerande rassel-instrument då människorna dansat. Tandpärlorna i Ajvidegraven har märken efter att ha skavt mot varandra under lång användning, kanske till och med över flera generationer. Kanske kunde tandpärlorna ärvas?

Det ingår tänder av många djur och bytesdjur i en sådan dekoration, så de tar tid att både införskaffa och bearbeta och ansågs säkerligen värdefulla.

låg också en del andra djurben men framför allt tusentals fiskkotor i gravens fyllning. Strömming dominerar men fler fiskarter förekommer som enstaka fragment. Där fanns också eldskadad sten från eldstäder och skärvor av keramik. Två föremål var placerade i graven – en lerpärsla och en krummejsel av skiffer.

En jämförelse mellan människans underkäke i nedgrävningen och andra ben av vuxna visar att denna individ ätit litet mindre marin föda än flera andra. Men individen tycks ha levt på samma kost som de flesta på boplatsen.

Vi tolkar fyndet som att människan och hunden har haft samma värde. De hade antagligen varit kompanjoner under sin livstid och placerades därför tillsammans i gravropen. Kanske förolyckades de långt borta från boplatsen. Underkäken respektive kraniet fick därför representera de döda. Därför avviker graven från typiska gravar från denna tidsperiod.

Nya roller för människa och hund

Med utgångspunkt från de arkeologiska fynden under yngre stenålder tolkar vi att relationen mellan människan och hennes hundar

förändrades betydligt genom att människor fick en ökad förståelse av hundens olika egenskaper. Hon lärde sig att utnyttja dem i samarbetet med olika hundar. Hundarna stimulerades av arbete och samverkan och utvecklades sannolikt mentalt. Kanske försökte människan nu till och med att specialisera hundar för olika arbetsuppgifter?

Hundarna bör alltså ha anpassats till de nya verksamheter som uppstått under denna tid. Beroende på vardagslivets sysslor och behov menar vi därför att hundar samarbetade på olika sätt med människorna. Vaktande hundar behövdes säkerligen liksom goda jakthundar för olika slags jakt. Sorkar och möss var ett ständigt hot mot människans förråd av såväl den nya, odlade säden som insamlade födoämnen. Varför inte försöka få fram en pigg och snabb sorkhund?

Odlade, små ägor var inhägnade under denna tid och husdjuren hölls därmed utanför. Att ha vallhundar för att samla in och hålla koll på den betande boskapen gjorde arbetet för boskapsskötarna mycket lättare. Jakthunden var förstås lika nödvändig och viktig som tidigare. ◆

OM FÖRFATTARNA

Elisabeth Iregren är osteolog. Hon har arbetat som lärare och professor vid den arkeologiska institutionen i Lund. Numera är hon pensionerad. Hon har tre taxar och brukar hålla föredrag om hundens utveckling och samarbetet mellan människa och hund.

Kristina Jennbert är arkeolog. Hon arbetar som lärare/professor vid den arkeologiska institutionen i Lund. Kristina har länge varit intresserad av de tidiga perioderna av människans historia.

I hennes forskning om relationer mellan människa och djur spelar hunden en stor roll.

TACK

till Östergötlands museum för hjälp med bilder och fakta!